

Predgovor

"Sve što je lepo kratko traje". Tako otprilike glasi jedna od "narodnih" životnih mudrosti. Ne zna se tačno odakle takav pesimizam, ali možda ima istorijske korene? Možda dolazi od te stalne privremenosti u kojoj se ovde živi, od diskontinuiteta koji je ovde jedini kontinuitet? Trajanje je ovde izuzetak. Da bi nešto potrajalo potrebno je da izdrži neizdrživo, izbegne gotovo neizbežno... Ova knjiga je priča o *Biblioteci XX vek*. Ove, 2021. godine, ona slavi pola veka postojanja. To je duže od trajanja većine modernih država¹.

Prošlo je deset godina od poslednje velike proslave, od četrdesete godišnjice i od knjige *Noga u vratima. Prilozi za političku istoriju Biblioteke XX vek*, koju sam tada napisala na osnovu sačuvane istorijske građe. Sada, pred novu, okruglu godišnjicu, postavilo se pitanje kako je obeležiti? Dobro, osim velike žurke uz Međunarodni sajam knjiga *Biblioteke XX vek* u CZKD, koja se podrazumeva. Jer, trebalo bi nastaviti "političku biografiju *Biblioteke XX*

¹ Autonomna Kneževina Srbija u okviru Osmanskog carstva 1815-1878, nezavisna Kneževina/Kraljevina Srbija 1878-1918, Kraljevina SHS/Jugoslavija 1918-1941, DFJ/FNRJ/SFR Jugoslavija 1945-1991.

vek", ali političkih avantura *Biblioteke* i njenog urednika Ivana Čolovića u poslednjih deset godina nije bilo. Ne zato što, ne daj bože, živimo u stabilnoj, uređenoj, predvidivoj i dosadnoj Srbiji, nego zbog toga što je ona od 2012. godine u slobodnom padu. Dolazak režima Srpske napredne stranke i Aleksandra Vučića na vlast bio je jasan dokaz da je poraz demokratskih snaga monumentaln. U toj situaciji pojedinci su pronašli različita rešenja – sklopčali se u svoje niše, ućutali, otišli, digli ruke ili se prilagodili, "prišli ruci". Neki se i dalje bore, ali nekako više "za buduća pokolenja", da se prenese "sa kolena na koleno", ako neko preostane. A *Biblioteka XX vek* ide dalje. Ne gleda oko sebe, sa svog puta ne skreće. Kao što je u knjizi *Noga u vratima* rečeno na jednom mestu: "Čolović je uvek bio isti, što je njegov problem; ali to su bili i režimi koji su se, naoko, burno smenjivali, što je naš problem".²

Dakle, političkih avantura *Biblioteke* više nema. Ponačljam – ne zato što je Srbija izašla iz kontinuiteta političkih avanturizama. Naprotiv. Već zbog toga što je urednik *XX veka*, Ivan Čolović, učinio sve da Biblioteci više niko ništa ne može. Čolovića više niko ne može izbaciti sa posla, jer dvadeset godina nije zaposlen. *Biblioteka* se više neće šetati od jednog do drugog velikog državnog izdavačkog preduzeća, jer takvih preduzeća više nema. I, ne manje važno – knjige se ne zabranjuju. Bar za sada. Ali, sve to ne znači da *Biblioteka* nema svoj sopstveni politički život i put, koji se u poslednjih deset godina dodatno učvrstio. Zbog toga je zaslužila još jednu knjigu o sebi. Ovaj put napisali su je autori koji su u *Biblioteci XX vek* objavili najviše knjiga, koji su o njoj pisali, koji su je ugoštili u svojim gradovima, koji su joj otvorili nove prostore

² Dubravka Stojanović, *Noga u vratima*, 2011, 173.

i pomogli da se vrata ne zalupe, što je bila nada sa kojom je završena knjiga *Noga u vratima*. U knjizi koja je pred vama oni su napisali kratke eseje, kao rođendanske poklone.

Ovaj predgovor ima zadatak da opiše poslednjih deset godina u životu *Biblioteke XX vek*. Jer priča o *Biblioteci* uvek je i priča o Srbiji i o svetu oko nje. Sve što je u i oko *Biblioteke* ostalo isto ili se promenilo duboko je korespondiralo sa društvenim, kulturnim i političkim promenama, pa je zato i istorija *Biblioteke* to ogledalo koje nam pokazuje kako starimo. Zbog toga ću se u ovom Predgovoru držati celina iz prethodne knjige da bi se preciznije uhvatile promene ili kontinuiteti.

Distribucija, prodaja i proizvodnja knjiga

Možda vam se čini da je ova tema baš nezanimljiva i pitate se zašto time počinjem? Pa počinjem jer je tako i u prethodnoj knjizi. A tamo je tako jer se od prodaje živi. Jer, pored povremene pomoći koju Biblioteka dobije za poneku knjigu, ona se sama izdržava na tržištu, što je izdavačev poseban ponos. Naravno da to uglavnom znači biti na nuli ili u minusu, ali to znači i biti stvarno nezavisan. A znači i nešto još važnije – znati da si nekome potreban i da to sve ima smisla. Prepuni magacini dotiranih i nikome potrebnih knjiga nisu bili nešto što bi za ovog izdavača imalo smisla. Zato je pitanje distribucije i knjižara ključno.

E, tu se mnogo toga promenilo u poslednjih deset godina. Najtužnije od svega je bila smrt Đorđa Stojanovića, legendarnog beogradskog knjižara i distributera. Bio je to težak udarac i za *Biblioteku*. U prvom redu zbog toga što

je Đorđe postao blizak i iskren prijatelj. A onda i zbog toga što se, kao što to već kod nas najčešće biva, ubrzo ugasila i njegova distributerska kuća *Krug commerce*. To je značilo da treba naći novi magacin, novi način prodaje knjiga i ono najgore – konačno postati preduzeće! Jer, *Biblioteka XX vek* je od osnivanja 1971. godine bila u pravnom smislu samo intelektualna svojina svog osnivača, autorsko delo. U vreme socijalizma njeni izdavači bila su velika izdavačka preduzeća BIGZ i *Prosveta*, a u postsocijalizmu prijateljske institucije kao što su Čigoja štampa ili upravo *Krug commerce*. *Krug commerce* je bio "pravno lice" *Biblioteke XX vek*, on se javljao na konkurse za finansijsku pomoć i otkup knjiga, on je vršio uplate i isplate. Gašenje tog preduzeća značilo je da je potrebno *Biblioteku* upisati u čuveni APR, dobiti pečat, stati u red za platni promet u banci i, što je najgore, postati paušalni poreski obveznik. Kažem najgore ne zato što ne shvatam značaj poreza, nego zato što je to za ovakvu izdavačku delatnost značajan finansijski udarac svakog meseca, jer porez je razrezan a koliko će se prodati to poreznika ne zanima.

Promenila se i prodaja. Na sajtu *Biblioteke* zvanično je 1. novembra 2016. godine objavljeno da ubuduće "plasmam i distribuciju obavlja sam izdavač", jer u međuvremenu u Srbiji nije nastala neka nova distributerska kuća sa kojom bi saradnja bila isplativa. Ono što je naravno ostalo nepromenjeno bile su već čuvene kese u kojima Čolović i dalje povremeno nosi knjige po gradu, ali mu u tome sada pomaže Duško Grujičić, koji je radio kod Đorđa Stojanovića i koji je postao nezamenjiv za distribuciju, pakovanje, slanje knjiga i sve ostale slične poslove.

U toku poslednje decenije značajno se promenila i sama prodaja knjiga. Pored za *Biblioteku* najbližih knjižara pojavili su se veliki knjižarski lanci, po ugledu na svetske

knjižarske sisteme. *Delfi* i *Vulkan* promenili su ne samo prodaju i kupovinu, nego i odnos prema knjigama, o čemu u svom tekstu u ovoj našoj knjizi piše An Madlen. Nema istraživanja koja bi pokazala da li je zahvaljujući novim lancima bitno povećana prodaja knjiga i koje vrste, ali je ovde važno da oni nisu doprineli poboljšanju prodaje knjiga *Biblioteke XX vek*. Njene knjige su u novim velikim knjižarama uglavnom smeštene na ne baš atraktivna mesta, prodaja je uglavnom slaba, što dosta govori o tipu čitalaca i literature koja se u tim knjižarama traži. Literatura iz društvenih i humanističkih nauka ostala je na starim adresama, na primer u *Beopolisu*, *Zepteru* i knjižari *Aleksandar Belić*. Ipak, treba konstatovati da je u poslednjoj deceniji bitno smanjen broj knjižara u kojima se prodaju knjige *Biblioteke XX vek* van Beograda, pa je to svedeno svega na tri adrese, dve u Novom Sadu i jedna u Subotici. Sa mnogima je saradnja zamrla posle zatvaranja *Krug commerca*, ali je posebno tužno što su se mnoge knjižare ugasile, često upravo zbog širenja velikih lanaca.

Jedan od razloga za krizu knjižara je i digitalna revolucija koja je ušla i u knjižarstvo, što je dovelo do značajne promene u plasmanu knjiga poslednjih godina. Prodaja preko interneta postala je značajan novi prostor koji mesečno donosi često veći prihod od prodaje u najboljim knjižarama. Tako knjizara.com, korisnknjiga.com, dobraknjiga.com, bookbridge.com i druge e-knjižare danas pomažu da knjige sada mogu stići svuda i preskočiti prepreke koje im nameće klasično tržište knjiga.

Kad smo već kod digitalne revolucije, važno je ovde reći da je ona promenila i samu *Biblioteku*. Tako je povodom 40. godišnjice urednik sajta Slobodan Mandić "pustio u pogon" digitalni arhiv u kome se nalaze dokumenti važni za istoriju *Biblioteke*, fotografije, ali i kratak opis svake

objavljene knjige i njihovi prikazi, što sve može biti dragoceno za nova istraživanja istorije ove serije knjige. Zatim je 2012. godine Mandić na sajt postavio *E-Biblioteku XX vek*, pa je uvedeno postavljanje elektronskih izdanja na sajt. Prva knjiga bila je *Uvod u permanentno obrazovanje* Pola Langrana, koja je bila i prva knjiga objavljena u *Biblioteci* 1971. godine. Bilo je to oba puta i simbolički važno jer Biblioteka ima ambiciju da permanentno obrazuje. Do sada su u E-Biblioteci uneta 23 naslova, uglavnom kao pokloni čitaocima za Novu godinu ili neke druge važne datume. Postojanje sajta omogućilo je i "akcije" kao što su bili pokloni knjiga jubilarnim "lajkerima", zatim izbor najboljih prikaza knjiga objavljenih u *Biblioteci*, glasanje za najbolju knjigu objavljenju u ovoj seriji (prvo mesto Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, drugo *Orijentalizam* Edvarda Saída i treće *Izmišljanje tradicije* Erika Hobsboma i Terensa Rejnđžera). Pandemija korona virusa koja je zatvorila knjižare i onemogućila održavanje *Sajma Biblioteke XX vek* 2020, otvorila je nove digitalne mogućnosti, kao što je prodaja preko sajta, značajno povećanje prodaje preko de knjižara, ali i zoom promocije, kao što je bila ona knjige *Politički grafiti* Mitje Velikonje, u saradnji sa Muzejom Jugoslavije.

Digitalna revolucija promenila je u potpunosti i pripremu knjiga za štampu. Došli su i novi termini, tako da sada, na primer, umesto o pausu govorimo o pdf-u. Indeks imena sada pravi kompjuter i nema više onog podvlačenja imena koje danima traje. Knjige se sada prave od bilo gde. Nisu retke situacije u kojima je autor bio u svom gradu/državi, Čolović na Divčibarama, nezamenjivi kolega etnolog koji prelama knjige Miroslav Niškanović u Banja Luci ili na Molatu, Ivan Mesner koji pedeset godina pravi dizajn na Cresu, a lektorka i korektorka Boba Marković i prevodilac

na nekom petom ili šestom mestu. Jedino još štamparije fizički postoje.

U Jugosferi

Ove, 2021. godine obeležava se trideset godina od raspada Jugoslavije. Da li nam je bolje? Ne bih rekla. U svim državama – naslednicama na vlasti su još uvek oni koji su do raspada i doveli, sa manjim ili većim razlikama. Ipak, onih kojima je u novonastalim državicama tesno sve je više. Nove države, nemajući šta posebno da ponude svojim građanima nove države, bile one članice EU ili večni čekači, postale su duhovne tamnice, intelektualne apsane, kako su Srbiju početkom 20. veka opisivali vodeći intelektualci. Zato je sve više pojedinaca, pa i celih struka, koje svoj prostor traže i nalaze u međuprostoru, u tzv. jugosferi, tom nedefinisanim prostoru koji prkosi sve tvrdim granicama.

Biblioteka XX vek nije odustala od toga da živi u Jugoslaviji. Pod parolom – "ako je Jugoslavija ostavila mene, neću ja nju", prostor te ubijene države ostao je onaj na kome se *Biblioteka* vešto i nesmetano kreće. Zanimljiva je statistika objavljenih autora u poslednjih deset godina. Ona pokazuje da je u tom periodu objavljeno više autora iz država nastalih na ruševinama Jugoslavije nego iz same Srbije, i to 22 prema 15 (od čega 6 knjiga Ranka Bugarskog!). Najviše naslova dolazi od autora iz Slovenije, čak 11, zatim su tu autori koji žive u BIH ili se bave tom državom (četiri naslova), četiri su naslova od autora koji se bave Hrvatskom i jedan se naslov odnosi na Crnu Goru.

Iz ove statistike vidi se upadljivo visok broj knjiga autora koji dolaze iz Slovenije, za razliku od onih iz Hrvatske³. To se može objasniti na više načina, od toga da država Slovenija sistematski podržava i finansira objavljivanje svojih autora u inostranstvu, do toga da je slovenačkim autorima značajno da im se knjige pojave na "zajedničkom jeziku", dok je sa hrvatskim to sve ređi slučaj, jer su i Srbija i Hrvatska svojim nacionalističkim kulturnim politikama uspele da spreče međusobnu prodaju knjiga. Te dve države su zasnovane na opsesiji nacionalnim identitetom i na ideji o sopstvenim kulturama kao autohtonim i potpuno odvojenim od svih susednih, zbog čega se trude da ih drže u strogo razgraničenim torovima. Svaki kontakt je nepoželjan. Zato su knjige koje se objave u Beogradu takoreći nepostojeće za kupce u Hrvatskoj. Ma koliko se izdavač trudio, nosio knjige u susedne zemlje kad god je bila prilika, ponekad čak prodavao knjige bukvalno iz gepeka – teško to ide. Bio je jedan pokušaj saradnje sa izdavačkom kućom Pelago iz Zagreba i prijateljicom Katarinom Luketić, ali su države uspele da teškim uslovima uvoza i prodaje "strane robe" to onemoguće.

Uprkos tome, *Biblioteka XX vek* ima i svoj život na različitim "pozornicama" u tim državama, pa je čak mnogo češće predstavljena van Srbije nego u njoj, što je ponovo priča o proroku i njegovom selu. Nastavljena je saradnja sa institucijom koja se zove Sa(n)jam knjiga u Puli gde su predstavljane knjige iz *XX veka*, a sama *Biblioteka* je predstavljena u Tuzli, Zagrebu i Rijeci odmah nakon četrdesete godišnjice. Zatim je bila promocija u saradnji sa PEN Centrom BIH u Sarajevu, pa u Brčkom zahvaljujući sociologu Enesu Paša-

³ U prethodnih deset godina bilo je objavljeno osam autora iz Slovenije i po pet iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

liću i njegovom Brčanskom demokratskom forumu, u Zadrui na kongresu Međunarodnog udruženja za antropologiju Jugoistočne Evrope (InASEA) na poziv profesora tamošnjeg Filozofskog fakulteta Marija Katića, pa u Banja Luci zahvaljujući kulturologu Srđanu Šušnjici. Knjiga Filipa Tesara *Etnički konflikti* imala je celu malu YU turneju, pa su autor i prevodilac Adin Ljuca obišli Beograd, Zagreb, Sarajevo i Podgoricu. Biblioteka je po dva puta "nastupala" na festivalima istoričara Kliofest u Zagrebu i Historyfest u Sarajevu, koje organizuju prof. Damir Agičić i prof. Husnija Kamberović. Posebno je značajno bilo objavljivanje knjige Ranka Bugarskog *Govorite li zajednički? Kako je nastala i kako je primljena Deklaracija o zajedničkom jeziku*, u kojoj je reč o projektu Krokodila "Jezici i nacionalizmi" i Deklaracije o zajedničkom jeziku koju su potpisale hiljade stručnjaka i građana "sa ovih prostora". Knjiga je, kao i sama Deklaracija, naišla na značajnu recepciju u sve četiri države u kojima se govori zajednički.

Ovde vidimo nekoliko zanimljivih stvari. Prvo je da je *Biblioteka* prisutnija u "Jugoslaviji", nego u samoj Srbiji. U Srbiji je bila predstavljena samo u Šapcu zahvaljujući Guti Grubačkom, u Leskovcu na *Festivalu Think tank* koji organizuje Saša Stojanović, u Narodnoj biblioteci u Boru zahvaljujući Vesni Tešović i u privatnom klubu "Vidosav", koji su prijatelji napravili u čast Vidosava Stevanovića u Botunju pored Kragujevca, gde pisac sada živi. Veoma je upadljivo to što su se ove promocije, sa izuzetkom Bora, dogodile zahvaljujući malim nevladinim organizacijama i da, osim Sajma u Puli i bosanskog *Pena* nijedna "velika" organizacija nije "udomila" *Biblioteku* ni van "otadžbine". To govori i o zvaničnim institucijama, i o civilnom društvu, ali i o samoj *Biblioteci*. Ona je ostala na svojoj samoodabranoj margini, u svom "malom krugu slobode", odakle može slobodno da

"posmatra svet". A tako je i drugi vide. Drugim rečima ona i dalje smeta svim vladajućim elitama, ona im je i dalje kamičak u cipeli, jednako onima u Beogradu, Zagrebu ili Sarajevu. To je samo još jedan posredni dokaz da su nacionalisti svih zemalja ujedinjeni, da oni hrane jedni druge i da im svako upiranje prsta u njihova nepočinstva jednako smeta. Tu nema granica i nacija. Svi su isti.

Veoma zanimljive rezultate dobijamo kada uporedimo predstavljanja knjiga u Srbiji u toku poslednjih deset godina sa prethodnim desetogodišnjim periodom (2001-2011). Rezultati su porazni jer nedvosmisleno pokazuju kako se "mali krug slobode" suzio. Za to je u prvom redu zaslužna autoritarna vladavina Srpske napredne stranke i Aleksandra Vučića koji su medije i kulturne institucije stavili pod svoju potpunu kontrolu. Kad se uporede mesta i mediji koji su prikazivali knjige objavljene u *Biblioteci* u prethodnoj deceniji možemo lako da uočimo koja su sva vrata u međuvremenu zatvorena. *Biblioteka* više nema pristup na RTS (npr. emisija *Metropolis* ili *Kulturni dnevnik* u kojima su ranije prikazivane knjige *Biblioteke*), u Radio Beogradu (npr. emisija *Stepenik* Marijane Radulović), u Biblioteku grada Beograda i *Artget* galeriju Kulturnog centra Beograda. Sada više "sigurna kuća" za nju nije ni *Parobrod*, kulturni centar opštine Stari grad u kojoj je SNS došao na vlast posle lokalnih izbora 2021. godine, a gde su se, zahvaljujući Katarini Lazić, redovno promovisale knjige poslednjih deset godina. *Kulturni centar REX* nestao je sa kulturne mape grada, časopis *Republika* nestao je sa medijske scene, klub *Zeleno zvono* Gute Grubačkog u Zrenjaninu je zatvoren, pančevačka opoziciona scena, koju su držali prijatelji na čelu sa Ljiljanom Spasić je ugušena, a i grad Šabac, koji je poslednjih deset godina zahvaljujući gradonačelniku Nebojši

Zelenoviću, bio slobodna teritorija to je prestao da bude posle izbora 2021. godine. Tačno je da su nastali neki novi prostori slobode, kao što su *KC Grad* Dejana Ubovića i *Krokodil* Vladimira Arsenijevića, ali su oni sada, naravno uz CZKD, i jedini prostori u kojima je moguć slobodan kulturni život. Već samo ovi podaci dovoljno govore o degradaciji ne samo kulturne scene u Beogradu i Srbiji poslednjih deset godina, već i o značajnom sužavanju prostora za slobodno delovanje.

U vlastitoj režiji

Ni u ovoj oblasti ništa se nije promenilo. Ostalo je da se *Biblioteka* snalazi u novim okolnostima bahatih i sveproždirućih vlasti, ali ona je na to navikla i za ovu situaciju je bila potpuno spremna. Već je bio uhodan Međunarodni sajam *Biblioteke XX vek*, u saradnji sa CZKD, koji se održava u vreme održavanja velikog Sajma knjiga, kao antiteza. Ovaj mali, alternativni sajam je pokrenut 2007. godine, kada je Čolović, posle više godina ponižavajućeg odnosa koji je "veliki" Sajam imao prema njemu, odlučio da se sa njim zauvek rastane i krene, po običaju, svojim putem. Od tada se, uz kobasice i kuvano vino više stotina poklonika i prijatelja *Biblioteke* okuplja četvrtkom uveče poslednje nedelje oktobra, pokazujući tako svoju privrženost *Biblioteci*, ali i stav prema velikom Sajmu i svim zvaničnim kulturnim politikama. Sajam u CZKD su otvarala najveća imena ovdašnje kulture od Dušana Makavejeva koji je otvorio prvu manifestaciju, preko Borke Pavićević, Vojina Dimitrijevića, Ranka Bugarskog, Vesne Tešović, Filipa Davida, Aleksandra Popova, Vesne Pešić, Lazara Stojanovića, Saše Stojanovića, Milosava Marinkovića i Kokana Mladenovića.

Već ovaj impresivni spisak imena jasno pozicionira Biblioteku u prostor alternativne i prema zvaničnoj kulturi distancirane kritičke kulturne scene i šalje poruku o snažnim pojedincima koji uspevaju da opstanu.

O knjigama i autorima

Kada pogledamo spisak od pedeset knjiga objavljenih u poslednjih deset godina, prvo što je upadljivo je to da *Biblioteka* drži ritam od pet novih naslova godišnje. To je znatno manje nego u zlatnim godinama od 2001. do 2011. godine, kada je ukupno objavljeno 85 knjiga, ali je pet knjiga godišnje bio prosek i u ranijim razdobljima. Zanimljivo je da je nastavljena dominacija stranih autora i to gotovo u identičnom procentu (68% u ovoj, a 70% u prethodnoj deceniji), što je blisko proporcijama iz najuspešnijih sedamdesetih godina kada je Biblioteka poslovala u okviru BIGZ-a. Ono što je posebno zanimljivo, jeste potpuni izostanak autora iz Velike Britanije i SAD koji su dominirali među stranim autorima u prethodnoj deceniji. Ako je u mojoj knjizi *Noga u vratima* dominacija autora iz te dve zemlje objašnjena poboljšanjem finansijskih prilika u zemlji i u *Biblioteci*, u tome treba tražiti i jedan od razloga za njihov kasniji nestanak sa polica. Naime, te dve države nemaju koncept državne pomoći za prevode sa engleskog jezika, a cene autorskih prava izuzetno su visoke. To onda dovodi do povećanja cena knjiga, pa samim tim i do smanjenja pristupačnosti knjiga. Upravo iz tih razloga u *Biblioteci* se još uvek dobro drže autori iz Nemačke i Francuske, jer u te dve države postoje zvanični programi pomoći za prevodenje, u nemačkom slučaju preko organizacije *Traduki* koja pomaže prevodenje nemačkih autora,

a u francuskom od Nacionalnog Centra za knjige koji pomaže u plaćanju autorskih prava i za prevod. Prisustvo tri poljska autora takođe može da se zahvali kulturnoj politici te države koja pomaže prevođenje njenih pisaca.

Među tim temama su i one koje se tiču jezika i koje su i ranije imale važno mesto u *Biblioteci XX vek*. Sada se najveći broj knjiga odnosi na probleme jugosfere (23)⁴, što je gotovo polovina svih izdanja, čime se dokazuje dominacija jugoslovenske orijentacije *Biblioteke*. Bilo da su se autori bavili konkretno današnjim državama ili čitavim jugoslovenskim prostorom, ratom ili posleratnim vremenom, nacionalizmima ili jugoslovenstvom, jasno je da ta situacija posebno zanima i urednika i njegove autore i da se radi o pokušajima da se objasni i raspad države i ideologije koje su iza toga stajale, kao i poražavajuće posledice po ova društva i pojedince.

⁴ Zdravko Zima, *Adam i Eva u raju*, 2012; Marko Živković, *Srpski sanovnik. Nacionalni imaginarijum u vreme Miloševića*, (Prev. Miroslava Smiljanić-Spasić), 2012; Vjekoslav Perica, Mitja Velikonja, *Nebeska Jugoslavija. Interakcije političkih mitologija i pop-kulture*. 2012; Danijela Majstorović, *Diskursi periferije*, 2013; Muharem Bazdulj, *I drugi su pjevali o ratu*, 2013; Srđan Radović, *Grad kao tekst*, 2013; Teofil Pančić, *Kritika vatrene moći*. 2013; Ivan Čolović, *Rastanak s identitetom*. 2014; Aleksandar Pavlović, *Epika i politika*, 2014; Ivan Đorđević, *Antropolog među navijačima*, 2015; Ana Hofman, *Novi život partizanskih pesama*, 2016; Ivan Čolović, *Smrt na Kosovu polju*, 2016; Rigels Halili, *Narod i njegove pesme*, 2016; Azra Hromadžić, *Samo Bosne nema*, 2017; Srđan Atanasovski, *Mapiranje Stare Srbije*, 2017; Božidar Jezernik, *Jugoslavija, zemlja snova*, 2018; Filip Tesar, *Etnički konflikti*, 2019; Stef Jansen, *Čežnja u međuvremenu*, 2020; Florijan Biber, *Uspori autoritarizma na Zapadnom Balkanu*, 2020; Mitja Velikonja, *Politički grafiti*, 2020; Ivan Čolović, *Virus u tekstu*, 2020.

Odmah iza ovih tema nalaze se knjige iz lingvistike koja i jeste bila jedna od temeljnih naučnih oblasti u *Biblioteci*. Bogat "lingvistički paket" čini i šest knjiga Ranka Bugarskog⁵ u kojima ovaj vodeći lingvista prati i kritički tumači odnos između lingvistike i politike u Srbiji i u regionu. Ali, ova je tema važna u svim državama nastalim na tlu Jugoslavije koje svoje nacionalne države grade na isfabrikovanim separatnim jezičkim politikama čiji je cilj da nasilno istrgnu jezike iz zajedničkog korena tog policentričnog jezika. U poslednjih deset godina o lingvističkim problemima u državama jugosfere objavljene su i knjige "jugosferskih" autora iz Slovenije Vesne Požgaj Hadži⁶ i Vojka Gorjanca⁷ i iz Crne Gore Rajke Glušice⁸.

Nije zanemaren, ali je i s obzirom na smanjen ukupan broj prevedenih dela značajno umanjen broj teorijskih knjiga iz antropologije. Ipak, objavljena su značajnija dela Robera Deliježa⁹, Kloda Levi Strosa¹⁰, Marka Abelesa¹¹, Rolana Barta¹², Andžeja Mencvela¹³ i Dana Podjeda¹⁴. Uz njih koji se bave pretežno teorijskim pitanjima treba dodati i

⁵ Ranko Bugarski, *Portret jednog jezika*, 2012; *Sarmagedon u Mesopotamiji*, 2013; *Putopis po sećanju*, 2014; *Jezici u potkrovlju*, 2016, *Govorite li zajednički?*, 2018; *Saga o ćirilici*, 2021.

⁶ Vesna Požgaj Hadži, *Jezik između lingvistike i politike*, 2013.

⁷ Vojko Gorjanc, *Nije rečnik za seljaka*, 2017.

⁸ Rajka Glušica, *Crnogorski jezik i nacionalizam*, 2020.

⁹ Rober Delijež, *Istorija antropologije*. Prev. Pavle Sekeruš i Tamara Valčić, 2012.

¹⁰ Klod Levi-Stros, *Druga strana Meseca i Antropologija i problemi modernog sveta*, 2013.

¹¹ Mark Abeles, *Antropologija globalizacije*, 2014.

¹² Rolan Bart, *Elementi semiologije*, 2015.

¹³ Andžej Mencvel, *Antropološka imaginacija*, 2013.

¹⁴ Dan Podjed, *Sve te oči*, 2020.

autore koji propituju novo stanje u Evropi i promene koje je donela tranzicija, kao što su Klaus Rot, koji se posebno bavi Bugarskom¹⁵, Milan Subotić koji je uredio zbornik posvećen ruskim alternativama¹⁶, Kšištof Čiževski¹⁷ koji piše o interkulturalnosti i pograničju. Mišel Ažije je proučavao najnoviju migrantsku krizu¹⁸ a Albreht Košorke¹⁹ se u knjizi *Hitlerov Mein Kampf* bavi "poetikom nacionalsocijalizma", odnosno načinom na koji se pripovedanjem proizvodi pripadnost i kulturna netrpeljivost.

Kao što je "Biblioteka Bugarski" posebna celina, tako je to i "Biblioteka Slapšak". Ona je u poslednjih deset godina dobila četiri nova naslova²⁰. Ako bismo probali metodološki da odredimo radove Svetlane Slapšak onda bi to ukratko bila antropologija antike, a posebno antropologija antičke žene, čime je ona značajno doprinela feminističkoj dimenziji *Biblioteke XX vek*, koju ona gaji od prvih domaćih knjiga o toj temi, kao što je knjiga Žarane Papić i Lyidie Sklevicky *Antropologija žene* koja je objavljena 1983. godine (drugo izdanje 2003). Bilo da piše o antičkim mitovima, o muškarcima ili ženama, ili o antropologiji hrane i seksualnosti u *Letećem pilavu* i *Kupusari* Slapšak raskošno i hrabro otvara nove teme u antropologiji, poka-

¹⁵ Klaus Rot, *Od socijalizma do Evropske unije. Oglеди o svakodnevnom životu u jugoistočnoj Evropi*, Prev. Aleksandra Kostić. 2012.

¹⁶ Milan Subotić, *Druga Rusija*, 2015.

¹⁷ Kšištof Čiževski, *Mali centar sveta*, 2018.

¹⁸ Mišel Ažije, *Nove seobe naroda, novi kosmopolitizam*, prev. Olja Petronić, 2019.

¹⁹ Albreht Koschorke, *Hitlerov Mein Kampf*, 2019.

²⁰ Svetlana Slapšak, *Antička miturgija: žene*, 2013; *Leteći pilav*, 2014; *Kupusara*, 2016; *Muške ikone antičkog sveta*, 2018.

zujući svoju erudiciju, ali i inovativnost koju *Biblioteka* nežno gaji pola veka.

Nije zanemarena izuzetno važna novija naučna oblast kulture i politike sećanja koja je ovde našla mesto i u prethodnom razdoblju, kada su već bile objavljivanje ključne knjige i autori. U toku poslednjih deset godina objavljene su samo dve knjige iz ove oblasti, ali obe izuzetno važne. Dok se Alaida Asman bavi zaboravom²¹ kao naličjem sećanja, istoričarka Hajke Karge²² se bavi sećanjem na Drugi svetski rat i posebno logorom u Jasenovcu i načinima na koje je pamćen u socijalističkoj Jugoslaviji.

Važno je istaći i to da je jedan broj autora, posebno jugosferskih, ostao vezan za *Biblioteku XX vek*. Uz Bugarskog i Slapšak, tu su Teofil Pančić, Vjekoslav Perica, Mitja Velikonja i Božidar Jezernik, koji su među nosećim autorima ove serije, sa po više objavljenih naslova, ali su postali i prijatelji "kuće". Jednako je važno reći i to da je *Biblioteka* ostala platforma za lansiranje mladih domaćih naučnih snaga objavivši u poslednjoj deceniji knjige Marka Živkovića, Srđana Radovića, Aleksandra Pavlovića, Ivana Đorđevića i Srđana Atanasovskog.

Na žalost mnogi prijatelji više nisu sa nama, mnogi autori ili prevodioci knjiga objavljenih u *Biblioteci* napustili su nas poslednjih deset godina. Ovo je prilika da se setimo Ljubiše Rajića, Maje Bošković Stulli, Dobrile Bratić, Vlade Arandelovića, Milorada Radovanovića, Branka Vučićevića, Fransoaz Eritije, Cvetana Todorova, Kristijana Đordana. Otišla je i Borka Pavićević, prijateljica, saveznica i učesnica mnogih događaja u biografiji *Biblioteke XX vek*.

²¹ Alaida Asman, *Oblici zaborava*, 2018.

²² Hajke Karge, *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?*, 2014.

O ovoj knjizi

Kao što je u uvodnom pasusu rečeno, *Biblioteka* u poslednjoj deceniji nije dovoljno uzbudljivo politički živela da bi zaslužila nove priloge za svoju političku istoriju. Zato sam zamolila prijatelje i kolege koji su u *Biblioteci* objavili najviše knjiga, koji su je ugostili u svojim gradovima ili su o njoj pisali, da u slobodnoj formi napišu svoja sećanja i razmišljanja o njoj. Uputstva koja smo im poslali su bila vrlo *free style*, trebalo je samo da tekst bude u bližoj ili daljoj vezi sa *Bibliotekom XX vek*. Zahvaljujući tome, dobili smo veoma različite priče, od onih biografskih do stručnih, od emotivnih do istorijskih. Neke od njih više govore o izdavaču, neke više o samoj *Biblioteci*, ali tako i treba, jer se oni ne mogu razdvojiti.

Ono što mi je, kao istoričarki, bilo zanimljivo u esejima koji su pred vama jeste kako se "velika istorija", prelomila kroz pola veka postojanja ove serije knjiga i kako su to doživele različite generacije njenih autora. Jedan broj eseja oslikava poziciju *Biblioteke* u socijalističkom razdoblju. Boško Kovačević je vidi kao deo onih nemirnih i neposlušnih koji su pokušavali da prevaziđu "ideološko sivilo i duhovnu žabokrečinu". Božidar Jezernik je prikazuje kao prozor u svet tih 70-ih i 80-ih godina, kao način da se dođe do strane literature i da se vidi "nešto od još uvek dalekog dinamičnog i intrigantnog intelektualnog života u svetu". Milan Vlačić opisuje prvu veliku političku aferu, onu u Narodnom univerzitetu "Braća Stamenković", kada je Čolović zbog knjige Dobrice Ćosića 1972. godine izbačen sa posla, a Vlačić bio među izuzetno retkim koji su ga branili. Nikola Bertolino takođe govori o toj aferi, ali daje i izuzetno dragocen opis izdavačke scene iz tog vremena,

kao i sliku ne baš suptilnih direktora OOUR-a u BIGZ-u i njihove namere da *Biblioteku* ukinu.

Značajna grupa autora opisuje uticaj koji je *Biblioteka* ostvarila na njih kao studente 80-ih godina, kada je ona, u to vreme početne ideološke pluralizacije i propitivanja sistema, otvarala nove vidike. Zanimljivi su i oni radovi u kojima su autori naveli da ih je upravo *Biblioteka* podstakla da počnu da se bave naukama koje je ona promovisala. Na primer antropološkinju Ildiko Erdei je njen gimnazijski profesor u Pančevu uputio na *Biblioteku* i time je ohrabrio da upiše studije etnologije, a slavistu Aleksandra Pavlovića čitanje njenih izdanja podstaklo je da se prebaci na antropologiju. Atmosferu tih godina donose i eseji istoričara Damira Agičića i Husnije Kamberovića, sociologa Mitje Velikonja i pisca Kruna Lokotara, koji su kao studenti istorije, sociologije ili književnosti počeli osamdesetih da kupuju te knjige i da šire svoja znanja izvan područja koja su studirali. Nekima su te knjige pomogle u izradi doktorata, kao klasičnoj filološkinji Svetlani Slapšak, a nekoga uputile da se bavi slikama Balkana i imaginarnim kao književnu kritičarku Katarinu Luketić. Posebno je zanimljiv slučaj francuske slavistkinje An Madlen, koja je preko Čolovićevog izdanja knjige Marije Todorove *Imaginarni Balkan* došla na ideju da za temu svog doktorata na Sorboni uzme francuske reakcije na pad komunizma i raspad Jugoslavije.

Autori ovih tekstova govore o posebnom značaju koji je *Biblioteka XX vek* za njih imala u toku devedesetih godina. Bilo da se radi o sećanjima lingviste Ranka Bugarskog, koji piše o tome kako se sa Čolovićem našao na istoj strani "u beskompromisnom odupiranju nacionalizmu" u okviru brojnih akcija u kojima su učestvovali, od Beogradskog kruga pa nadalje. Mnogima su knjige iz *Biblioteke*

pomogle devedesetih da razumeju šta se dešava, da bolje shvate, kako piše kolumnista Pero Jurišin, genom nacionalizma, njegovu važnost kao oruđa u rukama politike i da, kako kaže pisac i prevodilac Sinan Gudžević "dezavuišu identitet". Upravo je zato nekim autorima u ovoj knjizi, kao Damiru Agičiću i Peri Jurišinu, prvi posleratni dolazak *Biblioteke* u njihove gradove, Zagreb i Split, bio znak da stvari kreću nabolje. Neki autori su pisali o tom postjugoslovenskom prostoru koji živi kroz *Biblioteku*, pa je slovenački antropolog Božidar Jezernik naveo da "razvoj događaja svakim novim danom potvrđuje da je borba za zajednički postjugosloveski prostor od izuzetnog, vitalnog značaja", dok An Madlen u svom eseju naglašava da je *Biblioteka XX vek* "postjugoslovenski izdavački atelje", u kome će nastati dela pisaca pristiglih s raznih strana, ali koje ujedinijuje zajedničko protivljenje vladajućim etnonacionalizmima".²³ Ili, kako je to duhovito napisao Vjekoslav Perica: "Okupio je *XX vek* ponajbolje drugove i drugarice iz raznih naših krajeva i svih naših naroda i narodnosti, ali i simpatizere i uzore iz cijelog svijeta".

Neki autori su posebno istakli da im je *Biblioteka* olakšala profesorski posao, jer je spisak objavljenih knjiga bio i najbolji spisak obavezne literature. Naučne oblasti koje je *Biblioteka* razvijala posvećeno analizira antropoškinja Magdalena Boguslavska, a Bugarski daje i listu: antropologija, sociologija, psihologija, lingvistika, teorija književnosti, semiologija, folkloristika, muzikologija, uz oblasti kao što su obrazovanje, filozofija, istorija, politika itd. Preusmerila je *Biblioteka* i istorijsku nauku i to pre svega de-

²³ Anne Madelain, Agustín Cosovschi, "L'espace post-yougoslave: un laboratoire des sciences humaines et sociales?", *Revue d'histoire des sciences humaines*, 32, 2018, 163. p. 263-364.

konstrukcijom mitova o čemu piše i Husnija Kamberović, ali je sigurno najzaslužnija za promene koje su se dogodile u domaćoj etnologiji, koju je *Biblioteka*, kako svedoči profesorka na tom Odeljenju Filozofskog fakulteta u Beogradu Ildiko Erdei "antropologizovala", prebacila je na teme savremenog, urbanog, uvela teorije i tako postala "infrastruktura" te discipline. Upravo zbog svega toga Bugarški je ovu seriju knjiga nazvao institutom, a Svetlana Slapšak joj je nadenuła novo ime – University press, odnosno, kako kaže, zamenom za studije koje nikada nismo imali.

Mnogo je lepih reči o *Biblioteci XX vek* u tekstovima koji su pred vama. Razni su uglovi, različiti pristupi. Ali ono što je zajedničko to je da su svi posebno istakli njenu nezavisnost i "neposlušnost". Od toga da je ona uvek bila alternativa kako kaže Boško Kovačević, da je ona kao vrednosti donela skepsu, kritičnost, subverziju i marginalnost kako kaže Ivan Lovrenović. Magdalena Boguslavska je to izvukla i u naslov svog teksta "Neposlušna biblioteka", dok je Mitja Velikonja otišao i korak dalje, opisujući Čolovićevu strategiju kao gerilsku! Ili, kako je to opisao Saša Stojanović: "Pisati o slobodi u jednom uređenom ali nedemokratskom društvu kao što je bila Jugoslavija (koliko god nam se danas činila idealnijom nego što je bila), pisati o miru u devedesetim godinama 20. veka koje su obilovale svim i svačim osim mirom, (...) pisati o navodnom poštenju u godinama tranzicije (...) ili o čistoj savesti i prljavim strastima u posttranzicijskom periodu, jednako je drsko kao i zasaditi, gajiti, zalivati, negovati *Biblioteku* staru pola veka".

Mnogi su u svojim radovima pohvalili jedinstveni dizajn knjiga koji već pedeset godina radi Ivan Mesner, urednik grafičkog dizajna koji svakoj knjizi daje snažan i prepoznatljiv pečat. Kako ovde, u ovoj knjizi, kaže Mitja Velikonja: "Svaka od njih je baš toliko apstraktna da se u njoj može

naslutiti konkretan sadržaj knjige. Noviji čitaoci u njima sasvim sigurno prepoznaju danas moderan retro dizajn – dok stariji još jedan dosledan kontinuitet cele edicije".

Naravno, ići uz nos bilo je moguće upravo zato što je Čolović *Biblioteku* držao potpuno sam, a sam nije ni hteo niti morao da kalkuliše ni sa jednim od režima u kojima je živeo. I to je nešto što su autori eseja istakli kao jedno malo čudo. Kao takav bio je pastorče svih država, kako svedoči Sinan Gudžević, ali je ostao *one man band* kako kaže Velikonja, sam na stazi, kako misli Vlajčić ili, kako i sam za sebe kaže Čolović a citira ga František Šistek: "*Biblioteka* to sam ja". Ali, bez obzira na to što je ceo proces izneo sam, od ideje do nošenja knjiga u kesama čega su se setili mnogi u svojim tekstovima, on nije ostao apartan. Naprotiv, mogli bismo njegovu devizu formulirati onako kao što to čini Katarina Luketić: "Raditi po svome, ali misliti na druge". Zato su dragocena ovde izneta mišljenja da čitaoci *Biblioteke* čine, što bi rekao Benedikt Anderson, zamišljenu zajednicu, bratstvo, kako kaže Lokotar, čak sektu, kako je vidi Velikonja, koji i ljude kod kojih dođe u kuću procenjuje na osnovu toga da li imaju male šarene knjige na svojim policama. Katarina Luketić je zato, sasvim u duhu naučnog pravca koji je *Bibloteka* inaugurisala, nju zove "imaginarnom zajednicom" u kojoj su se "povezali i oni koji se nikada nisu susreli ili koji se više i ne mogu susresti, kao i oni koji su u realnosti odvojeni državnim granicama, kulturnim kontekstima, jezicima ili samo nazivima tih jezika, ali koji, unatoč svemu tome, dijele zajedničko čitateljsko iskustvo", zato je ona *Biblioteku XX vek* nazvala "nezavisnom čitateljskom republikom". Na svoj način to je u svom tekstu rekao i Teofil Pančić u svom tekstu: "Pogledajte ličnu biblioteku bilo koga ko govori i piše na našem jeziku, i ako u njoj ne pronađete knjige *XX veka*, biće vam

jasno da sa tom osobom nešto fundamentalno nije u redu, i da će to pre ili kasnije isplivati na površinu na najgori mogući način. Meni se, recimo, čini, i znam da ne grešim, da Srbijom vladaju ljudi u čijim besnim stanovima i kućama nećete naći ni jednu knjigu prepoznatljivog dizajna korica Ivana Mesnera. A to je već znak i simptom velike društvene opasnosti".

Šta reći sada na kraju? Na primer da sve što je lepo uopšte ne mora kratko da traje. *Biblioteka XX vek* to uporno dokazuje. Pola veka! Već je svojim trajanjem sve rekla. Nema tu šta da se doda. Još samo da joj, kao i na kraju knjige *Noga u vratima*, poželimo da se vrata ne zatvore.

D. S.